

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Retten til at vælge fællesskab

Yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet

Tanggard Andersen, Pernille

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/freia.14135626](https://doi.org/10.5278/freia.14135626)

Publication date:
2002

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Tanggard Andersen, P. (2002). *Retten til at vælge fællesskab: Yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet*. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. FREIA's tekstserie Nr. 49 <https://doi.org/10.5278/freia.14135626>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Pernille Tanggaard Andersen

Retten til at vælge fællesskab

**– Yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og
Praksis om fællesskab og solidaritet**

FREIA

Tekst

December 2002

49

*Center for Kønsforskning i Aalborg
Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tel: + 45 9635 8310, Fax: + 45 9815 3298
Mail: cirka@ihis.aau.dk, www.ihis.aau.dk/freia/index.php*

Pernille Tanggaard Andersen

Retten til at vælge fællesskab

- yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet

Tekst udgivet af

FREIA – Center for Kønsforskning i Aalborg

Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold

Aalborg Universitet

Fibigerstræde 2

9220 Aalborg Ø

Tlf.: 96 35 83 10

Tryk: Uni-Print, Aalborg Universitet, 2002

Layout: Susanne Poulsen

ISSN: 0907-2179

FREIA's tekstserie indeholder foreløbige arbejdstekster, papers til konferencer og seminarer, projektbeskrivelser, foredragsmanuskripter, kapitler fra bøger mv. lavet af forskere med tilknytning til FREIA eller forskere, som har besøgt centret. Formålet med tekstserien er at udbrede kendskabet til FREIAs aktiviteter både internt og eksternt. Det indholdsmæssige ansvar for de omtalte tekster påhviler alene forfatteren. Redaktører af serien er Ann-Dorte Christensen og Ruth Emerek.

Teksterne kan bestilles ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, tlf. 96 35 83 91, mail: kramer@humsamf.auc.dk

Pernille Tanggaard Andersen

Retten til at vælge fællesskab

**- yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis
om fællesskab og solidaritet**

Forord

Dette papir er en udgivelse af min Ph.d. forelæsning på baggrund af min afhandling ”Retten til at vælge fællesskab – yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet”. Afhandlingen blev antaget til forsvar og bestået den 4/10 2002 ved Institut for Historie, Internationale studier og Samfundsforhold på Aalborg Universitet.

Ph.d. stipendiatet har hørt under rammeprogrammet GEP, Gender, Empowerment and Politics, og jeg har i stipendiatperioden været placeret på henholdsvis FREIA (AAU) og Sociologisk institut (KU). Jeg vil benytte dette forord til at takke FREIA-gruppen for spændende diskussioner, inspiration og støtte undervejs.

Pernille Tanggaard Andersen
November, 2002

Introduktion

Et af de gennemgående temaer for indeværende Ph.d. afhandling og denne forelæsning er studiet af relationen mellem individ, fællesskab og solidaritet, hvor afsæt er relationen mellem fagforening og medlem.

Fagbevægelsen befinder sig i disse år generelt i en brydningstid, hvor fundamentale principper og eksistensgrundlag er på dagsordenen. Helt aktuelle eksempler herpå er regeringens forslag om at ophæve eksklusivaftalerne, planen om at sammenlægge KAD og SID, LOs seneste udspil om at stoppe partistøtten til Socialdemokratiet samt EUs gradvise udbygning af arbejdsmarkeds- og socialpolitikken. Disse ændringer stiller fagbevægelsen overfor store udfordringer. Der er adskillige årsager til disse opbrud og forandringer, men gennemgående temaer er, at traditionelle livsmønstre, dannet i industrisamfundet er under pres eller afløst af tendenser mod differentiering, individualisering og øget kompleksitet.

Disse udviklingstendenser er et gennemgående tema i min forelæsning med titlen: "Kvindefællesskaber i Arbejdslivet. Vilkår, muligheder og konsekvenser".

Forelæsningen bygger på min Ph.d. afhandling der er indgivet til forsvar med titlen: "Retten til at vælge fællesskab- yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet".

For at indkredse nærmere hvad afhandlingen drejer sig om, vil jeg kort beskrive afhandlingens problemstilling, underspørgsmål, baggrundsantagelser og materialegrundlag.

Ph.d. afhandlingen bygger på følgende problemstilling:

"Hvilke nye udfordringer rejser senmoderniteten til eksisterende opfattelser af og praksis om fællesskab og solidaritet, og hvordan kommer de til udtryk i gruppen af yngre ufaglærte kvinder indenfor KAD- industri "

Problemstillingen bygger på to grundlæggende teser, som har dannet udgangspunkt for min tilgang:

Sammenstødtesen refererer til de konfliktlinier og problemer, som kan opstå eller skabes mellem industrisamfundet og det post-industrielle samfund, præget af senmodernitet. Udgangspunktet bag tesen er, at de yngre ufaglærte kvinder dels er bærere af forandringsprocesserne, og dels på forskellige planer er påvirket af mere traditionelle normer og værdi-sæt, hvilket kan resultere i sammenstød eller følelse af ambivalens.

Tesen om kønnets ændrede betydning refererer til at transformationsprocesserne kan betyde en omvurdering af, og en udfordring til hidtidige kategoriseringer og forståelser af køn. Tesen om kønnets ændrede betydning kan blandt andet influere på opbakningen til KAD.

På baggrund af problemstillingen og de to baggrundsteser opererer jeg med fire underspørgsmål til problemstillingen, der har været styrende for afhandlingens struktur og indkredsning

Hvordan tænkes, praktiseres og konstitueres solidaritet, køn og klasse? Er den konventionelle solidaritet truet af nye arbejdsorganiseringer og giver det i så fald andre solidaritetsudtryk? I hvilket omfang synes tendenserne til øget individualisering at influere på kvindernes holdninger og praksis i hverdagslivet? Hvordan opfatter de yngre kvinder kønnethed og hvordan ses det i relation til den faglige kvindeorganisering?

Inden jeg går nærmere ind i undersøgelsens datamateriale vil jeg inddrage to væsentlige definitioner. Der er adskillige definitioner, som omhandler solidaritetsbegrebet. Det drejer sig om et bredt spektrum, hvor nogle definitioner knytter sig til industrisamfundet og andre mere udspringer af det senmoderne samfund. Her har jeg valgt at fremhæve to definitioner som er relevante for den videre forelæsning. Det drejer sig om definitionerne af konventionel og refleksiv solidaritet.

Definition af konventionel solidaritet: Denne solidaritetsform bygger på fælles interesser, og udspringer af fælles værdier og traditioner, der forener en gruppe i fælles bestræbelser eller kamp. Forestillingen om solidaritet her forudsætter et afgrænset fællesskab. For at opretholde gruppens grænser (insiders) over for andre grupper (outsiders) lægges der vægt på fælles normer og regler. På flere punkter bliver solidaritet og social kontrol derved det samme.

Definition af reflektiv solidaritet: Denne solidaritetsform er mere åben og tager højde for tendenserne til stigende værdipluralisme. Refleksiv solidaritet bygger på ideen om plads til uenighed, og på at der i kommunikationen gives plads til at være forskellige. Refleksiv solidaritet omhandler den gensidige forventning om ansvarlighed i relationen. Solidaritetsformen omhandler evnen til at forholde sig reflektivt til omverdenen og identificerer sig med det anderledes / de ukendte andre.

Det var to centrale definitioner. Nu vil jeg se på undersøgelsens genstandsfelt.

Jeg har valgt at fokusere på KAD-industri og på gruppen af yngre ufaglærte kvinder af flere grunde.

For det første viser flere kvantitative undersøgelser heriblandt APL-projektet, at de yngre kvinder repræsenterer en mere serviceorienteret tilgang til fagforeningen end de ældre kvinder. Generelt synes det som om de yngre kvinder står for nye og andre solidaritetsopfattelser, og denne antagelse har jeg gerne undersøge nærmere.

For det andet er det interessant, at KAD har en lang historie tilbage, og at den faglige organisering bygger på en selvstændig faglig kvindeorganisering. Ufaglærte kvinder opfattes som en gruppe med samme arbejdsvilkår og fælles faglige interesser. Perspektivet om særlige kvindeinteresser kan stå i modstrid med tendenserne under senmoderniteten med større vægt på plads til forskellighed. Disse forhold gør samtidig en undersøgelse af

KAD og dets yngre medlemmer interessant.

Endelig har undersøgelsen taget udgangspunkt i KAD- industri fordi det er den største branche. 46 % af KADs medlemmer arbejder her. Samtidig er det indenfor industribranchen, med højteknologisk produktion at flertallet af de yngre ufaglærte kvinder arbejder i den undersøgte region Roskilde Amt og Københavnsområdet.

Ph.d. projektet bygger dels på denne hovedafhandling og dels på to publicerede artikler "Globale nedslag i identitet og arbejdsliv? En kritisk læsning af Richard Sennett" fra denne AUC-udgivelse "Tradition og fornyelse" og "Det fælles kvindelige til debat. En analyse af profil og strategi i Kvindeligt Arbejderforbund", denne artikel er fra bogen "Kønsmagt under forandring" under magtudredningen.

Datamaterialet bygger på to metodiske tilgange, 13 individuelle interviews, og tre fokusgruppeinterview. Alle 20 interviewpersoner er mellem 22-38 år, er fagligt organiseret i KAD og arbejder alle indenfor industriproduktion. Nogle interview foregik hjemme hos kvinderne privat, andre hos mig på kontoret men de fleste foregik på arbejdspladserne. Da flere af interviewene foregik i arbejdstiden, opretholdt jeg mig derfor i en længere periode på den ene fabrik. Denne tilstedeværelse gav mig en konkret indsigt i arbejdsforhold, sammenhold og relation til ledelse og andre ansatte. Dette mener jeg har været en fordel for undersøgelsen.

Efter denne baggrund kan jeg direkte gå over til forelæsnings tema: *Kvindefællesskaber i arbejdslivet, vilkår, muligheder og konsekvenser.*

Titlen på afhandlingen "Retten til at vælge fællesskab" angiver ultra kort et af afhandlingens hovedresultater. Retten til selv at vælge fællesskab er et gennemgående træk bag begrundelserne for de yngre kvinder til at deltage i forskellige former for fællesskaber. Det er vigtigt for kvinderne, at de frivilligt bestemmer sig for hvem og hvad de vil solidarisere sig med.

De yngre ufaglærte kvinder i undersøgelsen har ikke nok i sig selv, men deltager derimod i en lang række af fællesskaber både i arbejdslivet og i den private sfære. De yngre kvinder har på trods af en presset dagligdag, overskud til at deltage i mange forskellige fællesskaber udover arbejdet.

Deres engagement er primært knyttet til de personlige og lokale fællesskaber, hvor de finder identifikation og skaber sociale kontakter.

Fællesskaberne i det lokale liv antager mange former, for eksempel deltagelse i børnenes skole, amatørteaterforeningen og i sportsklubben.

Det, der kendetegner fællesskaberne i den private sfære er, at de ofte opstår spontant og ikke nødvendigvis er så formaliserede som deltagelse i en fagforening. Deltagerne i disse fællesskaber er ofte meget forskellige mennesker, som samles om en snæver fritidsinteresse eller en bestemt enkeltsag.

Jeg vil i det følgende tale om de kvindefællesskaber, der eksisterer i relation til arbejdslivet.

Vilkår

I undersøgelsen opererer jeg med forskellige grundlæggende vilkår, hvorfra man kan forstå de yngre ufaglærte kvinders orienteringer og praksis om fællesskaber og solidaritet. Her vil jeg inddrage perspektiverne om familielivet og modernitetsdiskussionen som to grundlæggende vilkår. Af hensyn til fokusering har jeg valgt primært at beskæftige mig med modernitetsdiskussionen.

Først vil jeg dog se på kvindernes familieliv, der på flere måder betinger kvindernes muligheder for fællesskaber i arbejdslivet. Sammenhængen mellem de to sfærer er med til at definere, hvilke muligheder der er for den enkelte kvinde til at deltage i forskellige fællesskaber.

Undersøgelsens resultater peger på, at gruppen af yngre ufaglærte kvinder med børn har en meget presset hverdag. Hovedparten af de yngre ufaglærte kvinder synes at have hovedansvaret for familielivet, og det spiller ind på deres deltagelse i arbejdslivet og i forskellige former for fællesskaber.

Krav og forventninger fra henholdsvis arbejdslivet og familielivet synes svære at forene, og man skal være en god administrator for at får hverdagen til at glide. Disse vilkår betyder dels, at den enkelte kvinde kan opleve en følelse af ambivalens, og at hun ikke slår til i nogle af sfærerne. Og dels betyder kvindernes pressede hverdagsliv, at der ikke altid er overskud og ressourcer til at deltage i fællesskaber på arbejdspladsen udover arbejdstiden.

Et andet vilkår som er bestemmende for de yngre ufaglærte kvinders arbejdsliv og fællesskabsdannelse er, hvordan de overordnede transformationsprocesser spiller ind på relationen mellem individ og fællesskab.

Det er en tilbagevendende diskussion indenfor samfundsvidenskaberne om, hvilke udviklingstræk der synes af størst betydning og som mest meningsbærende for en generel samfundsskarakteristik.

Jeg har valgt at betegne samtiden som præget af senmodernitet (Giddens 1991,1994; Beck 1992,1999; Ziehe 1989) og med indflydelser fra fleksibel kapitalisme (Sennett 1998; Bauman 1991, 1998). Indflydelsernes rækkevidde er dog meget forskellige i forhold til den konkrete kontekst, og de specielle danske kendetegn for arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet må derfor medtænkes i en samfundsdiagnose og en nærmere analyse af de yngre ufaglærte kvinders arbejdsliv.

I ph.d. afhandlingen arbejder jeg med tre tendenser, der karakteriserer forandringsprocesserne under senmoderniteten. De er oplappende og her er de opstillet som teser.

1) Tesen om aftraditionalisering, det posttraditionelle element. Det vil sige, at den enkelte er frisat fra traditionelle tolkningmønstre. Livsbaner er ikke i samme grad overleveret og man har for eksempel ikke de samme klassebundne forhold til politik og arbejdsliv som tidligere.

2) Tesen om stigende individualisering i udviklingen mod det post-industrielle samfund. Individualiseringen giver både muligheder og begrænsninger. Kan betyde større grad af frisættelse fra industrisamfundets sociale former. Refleksivitet bliver i stigende grad et eksistensvilkår som konstant synes udfordret af fravalg og risiko.

3) Tesen om at alt kan lade sig forme. Det vil sige den enkelte er i større grad ansvarlig for egen livssituation. Det enkelte individ er dermed også ansvarlig for egen mis-management. Frisættelsen kan derved blive en belastning, som kan betyde nederlag.

De forskellige tendenser synes på forskellig måde at udfordre hidtidige forståelser af arbejdsliv, fagligt fællesskab, solidaritetsbånd, samt køn og klasse. Spørgsmålet for undersøgelsen af de yngre ufaglærte kvinder er så i hvor høj grad forandringsprocesserne slår igennem, og om det udmønter sig i konkrete sammenstød for den enkelte.

Det interessante er så hvilken rækkevidde forandringsprocesserne har i en dansk kontekst?

Ses der på arbejdsmarkedet har Danmark et relativt stabilitet aftalesystem, men den danske model presses både "ovenfra", via EU og "nedenfra" via øget decentralisering af frihed i aftaleindgåelsen.

Ledelsesfilosofien Human Resources Management (HRM) er forholdsvis ung, men principperne er ved at vinde indpas på arbejdsmarkedet. Tiltag som arbejde i selvstyrende grupper, kompetenceudvikling, individuelle jobbeskrivelser og lønforhandlinger og krav om fleksibilitet er alle dimensioner der peger på, at

arbejdsorganiseringerne er præget af HRM- ideer.

Sammenfattende kan det siges om vilkårene for dannelse af kvindefællesskaber i arbejdslivet, at dels spiller sammenhængen mellem arbejde og familicliv en afgørende rolle for kvindernes engagement og betydningsfulde fællesskaber. Jævnfør hvad jeg tidligere fortalte om kvindernes vægt på fællesskaber i den private sfære.

Og dels virker den danske kontekst i retning af at modificere senmoderne tendenser. Velfærdssystemets universalistiske karakter og arbejdsmarkedsmodellen med dens overenskomstssystem og centralisme repræsenterer et solidarisk perspektiv. Men i fremtiden presses velfærds- og arbejdsmodellerne for nye arbejdsorganiseringer.

Det var en indkredsning af de generelle vilkår kvindefællesskaberne er underlagt, herefter vil jeg se på hvilke muligheder der eksisterer.

Muligheder

De seks virksomheder, der udgør undersøgelsens empiriske kerne, er alle baseret på højteknologisk produktion, det vil blandt andet sige computerstyret produktion indenfor medicinalindustrien. Et af de forhold, som kendetegner højteknologisk produktion er, at det er afgørende at fange fejl i løbet af selve produktionsprocessen.

Det er centralt, at den enkelte arbejder griber ind, for ellers vil dyre maskiner lide skade. Disse anderledes betingelser er en medvirkende årsag til, at højteknologiske produktioner ofte etablerer arbejdsorganiseringer, hvor ansvar, initiativ samt selvstyrende grupper opprioriteres.

Ses der på de yngre ufaglærte kvinders generelle arbejdsforhold, så arbejder alle kvinder fuld tid på forskellige skift. På alle seks virksomheder kører maskinerne i døgn drift. Kodeordene for de

højteknologiske produktioner synes at være krav om *fleksibilitet og produktivitet og at medarbejderne er engagerede*. De yngre ufaglærte kvinders arbejdsliv er struktureret stramt tidsmæssigt, hvor der både er tale om numerisk og funktionel fleksibilitet. Kvindernes arbejdsliv fordrer, at de omstillingsparate og kan tilpasse sig ordre, hvilket blandt andet indebærer overarbejde i perioder.

Alle seks virksomheder er inspireret af nye ledelsestankegange og arbejdsorganiseringer, hvor man prøver at udviske hierarkier mellem ledelse og ansatte, for eksempel ved indførelse af selvstyrende grupper. På de seks virksomheder er hovedparten af de ansatte ufaglærte kvinder. Overvægten af kvinder betyder i følge flere af de yngre ufaglærte kvinder, at der hersker en bestemt kultur, som positivt karakteriseres ved høj grad af omsorg for hinanden og at "ha' det sjovt" og negativt som "hønsegård og for meget sladder".

Et af hovedspørgsmålene i afhandlingen har været, hvad de overordnede forandringsprocesser heriblandt indførelse af nye arbejdsorganiseringer betød for kvindernes muligheder for at danne fællesskaber i arbejdslivet.

Afhandlingen her illustrerer at sociale og faglige fællesskaber eksisterer i store og små enheder blandt kvinderne på de seks virksomheder. De yngre ufaglærte kvinder er derfor ikke i samme grad underlagt "Mc-Donalisingen" som Richard Sennetts beskriver i "The Corrosion of Character" (1998). Undersøgelsen er med til at vise, at den danske arbejdsmarkedsmodel gør en forskel i forhold til udviklingstendenserne.

Arbejderkollektivet er synligt på forskellige planer, både generelt mellem alle medarbejdere og mellem alle KAD'er, samt i de mindre enheder som de selvstyrende grupper. Endelig vil jeg inddrage de yngre ufaglærte kvinders orienteringer til fagforeningen KAD. Mulighederne for kvindefællesskaber vil således blive belyst på fire forskellige planer.

Generelt viser mine analyser, at det faglige fællesskab ser ud til at eksistere på andre præmisser end arketyperne for industriproduktion med tydelige hovedgrupperinger og grænser. Arbejderkollektivet er ikke forsvundet men har en anden karakter end den Sverre Lysgaard (1985) beskrev. Dette hænger primært sammen med, at interessebudsætningen mellem det tekniske - økonomiske system og arbejderkollektivet er under forandring.

Arbejderkollektivet etableres dog fortsat på hovedparten af virksomhederne i krisesituationer som en forsikring overfor ledelsen. Arbejderkollektivet er dog langt fra bare et interessebudsætningssystem, men udgør en ramme om et socialt og fagligt samvær i dagligdagen.

Det store fællesskab blandt KADerne er præget af en lighedskultur, hvor man vægter fælles træk og ser bort fra eller helt ekskluderer forskellighed. Det store faglige fællesskab mellem KADerne kan karakteriseres som et spil, hvor regler hovedsageligt bestemmes af danske medarbejdere med høj anciennitet. Det positive ved lighedskulturen er, at det giver en sammenhængskraft udadtil og minder om Lysgaards enhedskultur i arbejderkollektivet. Det negative er manglende rummelighed og tolerance overfor det anderledes.

Sammenhængskraften er en høj grad af homogenitet, og der eksisterer en form for ensliggørende solidaritetsrelation, med konventionelle elementer i det store fællesskab mellem KADerne.

På de fleste virksomhederne virker det som om de nye arbejdsorganiseringer et stykke af vejen er med til at udviske hidtidige skel og konfliktsituationer. Flere af de yngre ufaglærte kvinder er med til at i-tale-sætte de harmoniske arbejdspladser, hvor ledelse og arbejder ikke nødvendigvis repræsenterer forskellige interesser, men hvor alle er interesserede i at få produktionen til at køre - at virksomheden klare sig godt.

Materialet peger derfor i retning af, at fællesskabets rummelighed defineres opad i virksomheden. Materialet peger samtidig i ret-

ning af at rummeligheden er større i de mindre fællesskaber i de selvstyrende grupper end i det store fællesskab mellem alle KADerne.

Arbejderkollektivet i de selvstyrende grupper synes at være mere åbne fællesskaber. Undersøgelsen viser, at for at samarbejdet i de selvstyrende grupper kan fungere er det nødvendigt, at hver enkelt medarbejder tvinges til at agere reflektivt i forhold til produktion og samarbejde. De selvstyrende gruppers ansvar for og uddelegering af arbejdet betyder i større grad, at man er afhængig af hinanden, og at hver enkel må tænke i forskellighed som en force.

Fællesskabet i de mindre enheder virker derfor knap så fokuseret på enshed og homogenitet, som det større fællesskab mellem KADerne. Fællesskaberne her kan derfor være præget af andre former for solidaritetsudtryk, med en bredere "Vi-forståelse", for eksempel hverdagssolidaritet eller reflektiv solidaritet.

Her til sidst vil jeg se på mulighederne for det organiserede fagforeningsfællesskab. Når det gælder de yngre ufaglærte kvinders holdninger til selve fagforeningen KAD viser undersøgelsen, at der generelt er opbakning til fagforeningsideen, men kvinderne er mindre interesserede i, om de er organiseret i KAD, SID eller et andet forbund. Der er forskellige hovedbegrundelse i materialer, fordi man *bør*, fordi man *skal sikre dagpengeretten* eller fordi det *giver en sikkerhed* i en situation, hvor man bliver behandlet dårligt.

De yngre ufaglærte kvinder bakker op om KADs daglige virke for eksempel i tilslutning til tillidskvinden, men de fleste kvinder har ikke tid og lyst til at deltage i faglige møder udover arbejdstiden.

Der er også en række kritiske røster blandt de yngre ufaglærte kvinder, de tager afstand til institutionalisering, pamperi, den tætte forbindelse til Socialdemokratiet og ordninger der resulterer i et tvangsmæssigt medlemskab. Her tænkes der på eksklusivaf-

talerne. Flere af de yngre ufaglærte kvinder er præget af orienteringen *“hvad får jeg ud af det”* og er mere kritiske overfor fagforeningen som institution. Materialet peger generelt i retning af et opgør med en automatik i forhold til medlemskabet.

Der er dog undtagelser hvor orienteringer som *“det gælder om at stå sammen overfor ledelsen”* gør sig gældende. Billedet er dermed ikke entydigt. Der findes blandt kvinderne også mere konventionelle solidaritetsudtryk.

Undersøgelsen viser, at de individuelle orienteringer ikke står i modstrid med opbakning til fagforeningsideen i kvindernes univers. De yngre ufaglærte kvinder sætter ikke spørgsmålstegn ved fagforeningens tilstedeværelse og fortsatte beståen, men de repræsenterer nye krav og andre forventninger til KADs virke.

Med farer for at forenkle kompleksiteten i materialet har jeg valgt at illustrere forskellige positioner i de yngre ufaglærte kvinders holdninger til og praksis om fællesskab og solidaritet. Jeg har sammensat fire profiltyper, der går på tværs af materialet.

A) *“Vi står sammen for enhver pris”*. De yngre ufaglærte kvinder i denne gruppe er præget af stor identifikation med fagforeningen og bakker op om fagforeningens målsætning. Solidariteten er interessebaseret og de klassiske skillelinier synes at præge orienteringen.

B) *“Vi står sammen i krisesituationer”*. De yngre ufaglærte kvinder i denne gruppe har en svagere identifikation med fagforeningen i det daglige, men loyaliteten aktiveres i krisesituationer. Solidariteten og interessefællesskabet er derfor betinget af, hvilken situation man er i.

C) *“Hvad kan I gøre for mig”*. De yngre ufaglærte kvinder er mere præget af individuelle værdisæt, hvilket spiller ind på deres tilgang og orientering til fagforeningen. Fagforeningsmedlemskabet anskues som en vare, den enkelte kan vælge at købe eller ej. Man opfatter her fagforeningen som et sikringssystem mere end et kollektivt anliggende.

D) "Vi er jo alle i samme båd". Identifikationen med fagforeningen er svag og man identificere sig mere med virksomhedsfællesskabet. Fagforeningsmedlemskabet ses som et sikringssystem, men i lyset af de nye arbejdsorganiseringer aftager dens betydning.

På baggrund af analyserne af muligheder for at deltage og danne kvindefællesskaber i arbejdslivet vil jeg sammenfatte mine resultater i en diskussion om konsekvenser.

Konsekvenser

For at vende tilbage til titlen på afhandlingen "Retten til at vælge fællesskab" synes mit materiale at vise en nyorientering som groft sagt kan stilles op på følgende måde:

Hvor fællesskaber, især det formaliserede fagforeningsfællesskaber tidligere blev begrundet i et "det bør man være" - som en pligt hvortil der fulgte rettigheder "GØR DIN PLIGT OG KRÆV DIN RET" peger flere af de yngre ufaglærte kvinders orienteringer mod et "FORDI JEG VIL".

En vægt på RETTEN TIL SELVBESTEMMELSE, når den enkelte skal indgå i et fællesskab, en slags reflektivt element er indbygget her. Her kan det formaliserede fagforeningsfællesskab komme til at virke modsat, som et tvangsmedlemskab og det kan betyde, at nogle af de yngre ufaglærte kvinder i udgangspunktet tager afstand til fagforeningen.

Anskues nyorienteringen i lyset af solidaritetsformer kan man firkantet sige, det er bevægelsen fra konventionelle solidaritetsformer til mange forskellige solidaritetsformer. Det er ikke længere givet hvem og hvad man kan være fælles om eller solidarisk med.

På den baggrund peger materialet på, at indførelsen af nye arbejdsorganiseringer og vægten på selvbestemmelse kan svække

betingelserne for den konventionelle solidaritet. *Men* det er ikke ensbetydende med at den konventionelle solidaritetsform forsvinder.

Mine undersøgelser viser, at tendenserne til individualisering ikke betyder, at fællesskabsdannelse forsvinder, men betyder kollektivitet og solidaritet på såvel nye som gamle måder.

En fagforening som KAD tilbyder generelt en mekanisk solidaritet i arbejdet for lige behandling og tryghed, men medlemmernes ønsker og krav om plads til forskellighed, minder mere om organisk solidaritet. Empirien viser, at det enkelte medlem godt kan stille krav til fagforeningen, der både rummer et ønske om tryghed og ligebehandling samt mulighed for selvudfoldelse. Derfor optræder de to solidaritetsformer ofte i praksis sammen.

Det samme billede tegner sig for konventionelle, affektive, refleksive og hverdagssolidaritetsformer. Den enkelte kvinde kan godt agere konventionelt i forhold til det store arbejderkollektiv mellem KADerne, refleksivt solidarisk i den selvstyrende gruppe og affektivt i resten af hverdagslivet uden, at det står i modsætning til hinanden.

Undersøgelsen peger på, at de nye arbejdsorganiseringer betyder ofte et mere heterogent fællesskab på virksomhederne, og her kan konflikterne og interessemodsætningerne være mere flydende og betyder andre solidaritetsformer. De nye solidaritetsformer behøver ikke være eksklusive eller rettet mod et politisk eller ideologisk endemål. Undersøgelsen peger på, at der ikke længere eksisterer fasttømrede forbindelseslinierne mellem fagforeningen generelt og arbejdersolidariteten praktiseret i forskellige arbejderkollektiver på arbejdspladsen.

Dimensionerne køn og klasse

Til sidst vil jeg vende blikket mod dimensionerne køn og klasse i relation til forelæsningsens tema. Jeg vil beskæftige mig mere

konkret med fagforeningen KAD og det kvindespecifikke, og om der eksisterer nogle fælles klassemæssige vilkår i analyserne.

Når det gælder klassedimensionen viser undersøgelsen forskellige træk. Der er en gruppe af kvinderne som i højere grad tror på, at de former deres liv, som de vil. De yngre ufaglærte kvinders erfaringer med skole, uddannelse og erhvervsvalg viser dog, at der fortsat er forskellige betingelser for at sidde med ved det opdækkede tagselv bord. Denne gruppe yngre ufaglærte kvinder kan derfor føle et sammenstød mellem den selvopfattede individualisering og de oplevede realiseringsmuligheder. Så selvom arbejderklassen kan fragmenteres i takt med indførelse af nye produktionsprincipper viser undersøgelsen samtidig, at det fortsat er nogle fælles vilkår for et udsnit af arbejderklassen også i det senmoderne samfund.

Køn

I undersøgelsen er der forskellige tendenser, der peger på brud i opfattelser og praksis omkring køn.

Kønsdimensionen sætter fortsat betingelser for de yngre ufaglærte kvinders væren og fremtrædelse både når det gælder forhandlinger om omsorgsforpligtelser og på arbejdspladsen, hvor kvindesammenholdet defineres negativt som "hønsegård og for meget sladder".

Generelt peger materialet på, at kønsuligheder i stigende grad bliver illegitime at tale om, og det får betydning for de yngre ufaglærte kvinders opbakning til den selvstændige kvindeorganisation. Min undersøgelse peger dog på, at gruppen af yngre ufaglærte kvinder med børn i højere grad er opmærksomme på fordelene ved KADs arbejde end gruppen af kvinder uden børn.

Kønsdimensionen ser på den ene side ud til at kunne forene, når det gælder forældreskabet og familielivet, men på den anden side anskues kønsdifferentieringerne mere som et individuelt end et kollektivt anliggende. Materialet peger på, at kampene for arbejdstagerne synes at være på andre fronter end tidligere og det

må ses i sammenhæng med, at dimensionerne køn og klasse ikke i særlig høj grad ser ud til at mobilisere de yngre ufaglærte kvinder til fælles politisk aktion.

Generelt lægger gruppen af yngre ufaglærte kvinder større vægt på, at fagforeningen er slagkraftig og fleksibel overfor den enkeltes krav frem for at beholde den selvstændige kvindeorganisering.

Set i dette lys er KADs planer om sammenlægning med SID nok forholdsvis tæt på denne gruppe yngre ufaglærte kvinders ønsker.

Men nu vil jeg give det allersidste ord til tre yngre ufaglærte kvinder:

På spørgsmålet om, der er noget fælles ved at være kvinde siger Cecilia: *“Jeg tror mere det var før i tiden, nu har de jo lagt vejen for os, og vi er jo som kvinder meget forskellige”*

På spørgsmålet om sammenlægning af KAD og SID siger Tina: *“For mig er det lige meget, om det er blandet eller kun en kvindedefagforening. Der er måske den fordel, hvis vi alle sammen havde været i den samme, så man også kan samarbejde, hvis der kommer et eller andet”*

Lene tilføjer: *“Jeg synes det er synd, at det er delt op på den måde. Det virker jo gammeldags”*

Publikationer i FREIA's skriftserie:

1. Karin Widerberg: Udfordringer til kvinneforskningen i 1990'erne - foredrag på Center for Kvinneforskning i Aalborg 10.5.90, 1992
2. Feminist Research. Aalborg University. Report 1976-1991, 1992
3. Ann-Dorte Christensen: Kvinder i den nye fredsbevægelse i Danmark - mellem køkkenruller, resolutioner og teltpæle, 1992
4. Ulla Koch: Uformel økonomi og social arbejdsdeling - en fortælling om tværfaglighed og det umuliges kunst, 1992
5. Marianne Rostgaard: Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830 - 1915, 1992
6. Inger Agger: Køn og krænkelse - om politisk vold mod kvinder, 1992
7. Margrethe Holm Andersen: Heks, hore eller heltinde? - et case-studie om tanzanianske kvinders politiske deltagelse og kønsideologier i forandring, 1993
8. Ulla Koch: A Feminist Political Economics of Integration in the European Community - an outline, 1993
9. Susanne Thorbek: Urbanization, Slum Culture, Gender Struggle and Women's Identity, 1993
10. Susanne Thorbek: Køn og Urbanisering, 1994
11. Poul Knopp Damkjær: Kvinder & rektorstillinger - et indlæg i ligestillingsdebatten, 1994
12. Birte Siim: Det kønnede demokrati - kvinders medborgerskab i de skandinaviske velfærdsstater, 1994
13. Anna-Birte Ravn: Kønsarbejdsdeling - diskurs og magt, 1994.
14. Bente Rosenbeck: Med kønnet tilbage til den politiske historie, 1994
15. Jytte Bang og Susanne Stubgaard: Piger og fysik i gymnasiet, 1994
16. Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg: Jenter og gutter i forandring, 1994
17. Jane Lewis: Gender, Family and the Study of Welfare 'Regimes', 1995
18. Iris Rittenhofer: A Roll in the Hay with the Director: The Manager in a Genderhistorical Perspective, 1995

19. Ruth Emerek: On the Subject of Measuring Women's (and Men's) Participation in the Labour Market, 1995
20. Maren Bak: Family Research and Theory in Denmark: A Literature Review, 1995
21. Ann-Dorte Christensen & Birte Siim: Gender, Citizenship and Political Mobilization, 1995
22. Hanne Marlene Dahl: Contemporary Theories of Patriarchy - Like a Bird without Wings? Power, Signification and Gender in the Reproduction of Patriarchy, 1995
23. Lene Klitrose: Moving far beyond the Separated Fields of Patriarchal Scholarship: the Qualitative Leap of Philosophical Daring, 1995
24. Ulla Koch: Omsorgsbegrebet i lyset af international økonomisk integration - begrebs- og metodediskussion, 1995
25. Karen Sjørup: Patriarkatet og det kvindelige subjekt, 1995
26. Susanne Thorbek: Women's Participation in Slum Organizations - Does it Make a Difference?, 1995
27. Mette Groes: Kvinder laver daghøjskoler for kvinder, 1995
28. Signe Arnfred: Conceptualizing Gender, 1995
29. Durre Ahmed: Essence and Diversity in Gender Research, 1995
30. Ann Schlyter: Women's Responses to Political Changes in Southern Africa - Common Grounds and differences, 1995
31. Diana Mulinari: Thinking about Feminism, 1995
32. Susanne Thorbek: Global Context - Local Concepts, 1995
33. Sylvia Walby: Key Concepts in Feminist Theory, 1996
34. Yvonne Hirdman: Key Concepts in Feminist Theory – Analysing Gender and Welfare, 1996
35. Anna Alten: The Incompatibility of Entrepreneurship and Femininity: A Dilemma for Women, 1996
36. Jane Lewis: Equality, Difference and Gender in Twentieth Century Welfare States, 1996
37. Eileen Drew: Key Concepts Employed to Understand Gender in Relation to the Labour Market, 1996

38. Ilona Ostner: Individualization, Breadwinner Norms, and Family Obligations. Gender Sensitive Concepts in Comparative Welfare, 1996
39. Feminist Research. Aalborg University. Report 1996-1999, 1997
40. Ruth Lister: Engendering Citizenship, Work and Care, 1997
41. Ruth Lister: Citizen or Stakeholder. Policies to combat social exclusion and promote social justice in the UK, 1997
42. Anne Showstack Sassoon: Beyond Pessimism of the Intelligence: Agendas for Social Justice and Change, 1997
43. Lilja Mósesdóttir: Breaking the Boundaries: Women's Encounter with the State in Sweden, Germany and the United States, 1997 Labour Market, 1996
44. Ruth Emerek, Jeanette E. Dahl og Vibeke Jakobsen: Migrant Women on the Danish Labour Market, 2000
45. Birte Siim: Dilemmas of Citizenship in Denmark – Lone Mothers between Work and Care, 1999
46. Iris Rittenhofer: Historicizing the “Glass Ceiling”. The engendering of difference in German and Danish media presentations of leadershipdebates 1960 – 1989, 2000
47. Chiara Bertone: Familiens rolle i og kvinders krav til de sydeuropæiske velfærdsstater: et studie om Italien, 1999
48. Margareta Bäck-Wiklund: Senmodernt familjeliv och föräldraskap – om traditionella roller och nya identiteter, 2001
49. Pernille Tanggaard Andersen: Retten til at vælge fællesskab – Yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet, 2002

FREIA, Center for Kønsforskning i Aalborg, er en tværfaglig organisering af kvindeforskere ved Aalborg Universitet, med tyngdepunkt på det samfundsvidenskabelige fakultet, inden for antropologi, historie, sociologi, politologi, økonomi og udviklingsstudier. Det nuværende forskningsprogram "Køn og Social forandring" er ramme om en række individuelle og kollektive projekter. FREIA er en del af Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold.